

تحلیل کارکرد بازارچه‌های مرزی از منظر پدافند غیرعامل با تأکید بر نقش مرزنشینان (نمونه موردی: بازارچه مرزی ماهیرود سریشه استان خراسان جنوبی)

اسماعیل علمدار^۱، جهانگیر حیدری^۲، محمدرضا سلیمی سبحان^۳

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۰/۰۸

تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۱/۲۸

چکیده

زمینه و هدف: پدافند غیرعامل مشتمل بر اصول و ملاحظات چند است که آمایش سرزمین و احیای مجدد توان جمعیتی و تنوع‌بخشی به عوامل و دلایل حضور جمعیت‌ها و زمینه‌ها و بسترهای فعالیت‌های آن‌ها از عوامل تأثیرگذار بر این رویکرد است. در این بین برنامه‌ریزی برای مناطق مرزی به دلیل خصایص و ویژگی‌های خاص خود، با اتکا بر رویکرد پدافند غیرعامل بیش از مناطق دیگر ضروری و لازم است. یکی از بهترین راهبردهای پدافندی غیرعامل در مناطق مرزی استان خراسان جنوبی برای مقابله با تهدیدات، ایجاد و گسترش فعالیت بازارچه‌های مرزی در نواحی مرزی این استان است. زیرا بازارچه‌ها مصداق بارز حضور مردم در امور اقتصادی منطقه بوده که می‌تواند موجب ماندگاری مرزنشینان شده و از مهاجرت بی‌رویه آنان جلوگیری کند. از آنجاکه این امر منجر به توسعه و تعمیق امنیت پایدار در منطقه می‌شود، شرایط به کارگیری اصول پدافند غیرعامل در این نواحی مهیتر و اصولی‌تر می‌گردد. این بدان جهت است که از طرف دیگر خلأ امنیت شرایط دفاع عامل و غیرعامل را با چالش مواجه می‌سازد.

روش: در این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی و تأکید بر منابع کتابخانه‌ای و میدانی (مصاحبه‌ها و مشاهدات نگارندگان) به بررسی نقش بازارچه مرزی ماهیرود شهرستان سریشه در امنیت مناطق مرزی استان از منظر پدافند غیرعامل پرداخته شده است.

یافته‌ها: نتایج بررسی‌ها در این تحقیق حاکی از آن است که این بازارچه مرزی به‌عنوان یکی از عوامل مهم در ایجاد اشتغال، تثبیت جمعیت مرزنشین، کاهش محرومیت و توسعه روابط تجاری با کشور همجوار از سال‌های گذشته نقش آفرینی نموده است و پیوسته تأثیر قابل توجهی در فعالیت‌های اقتصادی و ایجاد امنیت منطقه سریشه و حتی استان داشته است. امنیت حاصله و خصلت پایداری آن نیز بسترهای به‌کارگیری رویکرد پدافند غیرعامل در برنامه‌های آمایشی را تسهیل نموده است.

واژه‌های کلیدی

پدافند غیرعامل، خراسان جنوبی، بازارچه مرزی ماهیرود، مرز و کارکردهای آن

^۱ دانش‌آموخته جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)

^۲ دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی تهران

^۳ - استادیار پژوهشگاه علوم انتظامی و مطالعات اجتماعی salimi_geo@yahoo.com

مقدمه

از زمان‌های قدیم تا به اکنون دفاع یکی از خصلت‌های فطری انسان بوده است. چراکه در طول ادوار تاریخ بشری تهدیدات با انسان همراه بوده است. انسان از زمان خلقت و آغاز زندگی با پدیده تهدید روبه‌رو بوده است و همواره در تلاش بوده تا بر تهدید غلبه نموده و به امنیت دست یابد. از این رو هرچه ماهیت و فناوری حامل تهدید رشد کرده و متحول شده، شکل و ماهیت تهدید و چارچوب و محتوای دفاع نیز تغییر کرده است (بهتاش و آقا بابایی، ۱۳۹۰: ۱۰۲).

پدافند غیرعامل به‌عنوان مجموعه‌ای از تدابیر، سیاست‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و اقدامات غیرمسلحانه با استفاده از تمام ظرفیت‌های ملی و بسیج کردن تمام امکانات است (عباسی ۱۳۸۸: ۱۲). به عبارتی دیگر پدافند غیرعامل مجموعه‌ای از برنامه‌ریزی‌ها و اقداماتی است که باعث کاهش آسیب‌پذیری در مقابل تهدیدات دشمن می‌شود (رضایی، ۱۳۸۸: ۴۶).

مناطق مرزی از نقاط حساس و راهبردی یک کشور به شمار می‌آید. این مناطق به‌عنوان مناطق حاشیه‌ای و توسعه‌نیافته شناخته می‌شوند. این حاشیه‌ای بودن گرچه می‌تواند معلول شرایط جغرافیایی آن باشد؛ اما خود پدیده مرزی بودن بسیاری از امکانات و قابلیت‌های آن را مضمحل می‌سازد. از سویی کمبود زیرساخت‌های توسعه، ضعف بنیان‌های اقتصادی در این مناطق و تنوع خطرات و تهدیدهای امنیتی و دفاعی باعث تشدید محرومیت و توسعه‌نیافتگی آن و بروز وضعیت نامتعادل و نابرابری‌های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و... این مناطق نسبت به مناطق مرکزی شده است (شریفی نژاد، ۱۳۸۶: ۶۰).

نیز کشورهایی با وسعت و مساحت گسترده همچون ایران (که با ۱۵ مورد همسایه در عرصه همسایگی رکورددار این موضوع است) دارای تفاوت‌ها و عدم تعادل‌های منطقه‌ای و فضایی مشهودی بین مناطق مرکزی و مرزی می‌باشند. این عدم تعادل‌ها، تأثیرات عمده‌ای در دو جهت به‌جای گذاشته است؛ یکی حرکت توسعه را به‌کندی مواجه ساخته و در مرحله بعد نیز به گسترش ناامنی در مناطق مرزی منجر شده و کل نظام توسعه، امنیت و

مدیریت این مناطق را تحت تأثیر قرار داده است (عندلیب، ۱۳۸۰: ۲). اگر دولت‌های ایران تنها اهمیت واقعیت جغرافیایی را عمیقاً درک می‌کردند، در رفتار درازمدت راهبردی آن‌ها، دگرگونی‌های عمیقی به وجود می‌آمد (کریمی پور، ۱۳۷۹: ۲۳). این در حالی است که اگر تعداد همسایگان یک کشور کمتر باشد، موقعیت نسبی بهتری خواهد داشت. زیرا با افزایش تعداد همسایگان، به دلیل این که معمولاً خواسته‌های متفاوتی دارند، احتمال افزایش اختلاف بین این کشور با یکی یا تعدادی از آن‌ها پدید می‌آید (زین‌العابدین، ۱۳۸۹: ۱۳۱) افغانستان به عنوان یکی از همسایگان شرقی ایران که مرزی به طول تقریبی ۹۴۵ کیلومتر با ایران دارد (لطفی، ۱۳۹۰: ۱۰۶) با ۵۷ منبع تنش و مشاجره پایه‌ای با همسایگانش تقریباً در قبال هر همسایه ۱۰ منبع مشاجره فعال یا پنهان دارد. اگر ایران تنها با کشور افغانستان هم‌مرز بود، آسیب‌پذیری‌های ناشی از پرشماری منابع مشاجره با این دولت، برای دغدغه‌های بلندمدت امنیتی‌اش کافی به نظر می‌رسید. حتی در این صورت تعداد منابع تنش ایران بیش از هر کشور اروپای غربی و تمام همسایگانش بود (کریمی پور، ۱۳۷۹: ۱۳۸). چنین خصلت‌هایی ضرورت توجه به راهبردهای مبتنی بر پدافندِ عامل و غیرعامل را در نواحی مرزی، خاصه مناطق مرزی شرق کشور گوشزد می‌نماید.

بنابراین امروزه انجام اقدامات پدافندی (غیرعامل) موضوعی بنیادی است که وسعت آن تمامی محیط‌های سخت‌افزاری مانند زیرساخت‌ها و مراکز حیاتی شهرها و نرم‌افزاری آن نظیر ناهنجاری‌های عمده اجتماعی در محیط مرزنشین از قبیل قاچاق کالا، قاچاق سوخت، قاچاق مواد مخدر، شرارت، بزهکاری و هراس اجتماعی منبعت از ناامنی به واسطه سوءاستفاده ذی‌نفعان از موقعیت مرزنشینی و مواردی مانند آن را در برمی‌گیرد. پدافند غیرعامل، از چنان اهمیت و گستره‌ای برخوردار است که سیر مطالعاتی آن عرصه‌های فرهنگی، هویتی، جمعیتی، اقتصادی و امنیتی - سیاسی را نیز تحت پوشش خود درآورده است.

اما در نواحی مرزی، یکی از راهبردهای آمایشی در راستای اقدامات پدافندی (غیرعامل) ایجاد و گسترش فعالیت بازارچه‌های مرزی است. چراکه این بازارچه‌ها می‌توانند محرک خوبی برای افزایش مبادلات رسمی، گسترش همکاری‌ها و توسعه بازارهای بین منطقه‌ای، تثبیت قیمت‌ها، جهت‌دهی سودهای تجاری، افزایش اشتغال و رفاه برای جامعه مرزنشین باشد (کامران و همکاران، ۱۳۸۲: ۹). از طریق این بازارچه‌ها مردم ساکن در نواحی مرزی کشورهای همسایه می‌توانند در کنار هم و باهم از فرصت‌ها و منابع مشترک استفاده نمایند و این امر می‌تواند منجر به دوستی و تفاهم طرفین، امنیت، رونق اقتصادی و توسعه، ایجاد فرصت‌های شغلی و شکل‌گیری یک نوع مزیت نسبی در مناطق مرزی گردد.

استان خراسان جنوبی به‌عنوان یکی از استان‌های جدیدالتأسیس به دلیل دوری از مرکز و قرار گرفتن در مرزهای شرقی کشور به‌عنوان استان محروم شناخته شده است. این استان با دارا بودن بیش از ۳۰۰ کیلومتر مرز مشترک با کشور افغانستان از تهدیدات و فرصت‌های زیادی برخوردار است. از این رو بررسی و شناخت وضعیت منطقه و برنامه‌ریزی ناحیه‌ای، انتظام فضایی و پیوستن منطقه به پیکره کشور از اهمیت بسزایی برخوردار است. گسترده‌گی طول مرزهای استان، خشکسالی ۱۴ ساله، مهاجرت مرزنشینان و عدم توسعه‌یافتگی این مناطق عملیات مرزبانی و کنترل مرزها را بدون مساعدت مرزنشینان مشکل کرده که این خود یکی از عوامل گسترش قاچاق و شرارت و... و دشواری مبارزه با آن می‌باشد. یکی از سیاست‌های پدافندی (غیرعامل) بسیار مناسب برای حل این معضلات منطقه راه‌اندازی بازارچه‌های مشترک مرزی در این نواحی می‌باشد که می‌تواند در نوع خود تحولی بنیادی در تولید، اشتغال، تثبیت جمعیت مرزنشین، افزایش سطح درآمد و به تبع آن افزایش سطح رفاه و نهایتاً یک توسعه پایدار که منجر به امنیت پایدار در استان خراسان جنوبی گردد.

بازارچه مرزی ماهیرود با مساحت ۱۵ هکتار در فاصله ۱۴۵ کیلومتری شهرستان سریشه و ۵۵ کیلومتری بخش درح واقع گردیده است. این بازارچه در فاصله ۲۱۰ کیلومتری مرکز استان خراسان جنوبی قرار دارد. نزدیک‌ترین مرکز ولایت کشور افغانستان به این بازارچه

ولایت فراه بافاصله ۱۲۰ کیلومتر می‌باشد. این بازارچه در بین سه بازارچه مرزی دیگر خراسان جنوبی از موقعیت ویژه‌ای که همانا مجاورت این بازارچه با پایانه مرزی ماهیرود می‌باشد برخوردار است. از نکات مهم این بازارچه صادرات قابل توجه آن است که سالیانه درآمدهای ارزی زیادی را برای کشور به ارمغان می‌آورد. این امر باعث ایجاد اشتغال و گسترش امنیت در منطقه شده است. تداوم و تقویت این کارکرد و پیوند کارکرد آن با دیگر کالدهای سکونت گاهی ایران و افغانستان ضرورت به کارگیری مبانی و اصول پدافند غیرعامل در منطقه را آشکار می‌سازد.

پیشینه تحقیق

پیشینه این پژوهش دوجبهی است، وجوه آن عبارت است از یک: مفهوم و اصطلاح بازارچه مرزی که خود عنصری از مقوله مرز و تحت تأثیر نوع مرز و کارکردهای آن است، دو: پدافند غیرعامل که خود عنصر و راهبرد از راهبردهای امنیتی و نظامی است. اهمیت و جایگاه این مفاهیم در امنیت و توسعه امنیتی و اقتصادی چنان بوده است که به صورت مجزا، همایش‌ها، گردهمایی‌ها و کُتب و مقالات پرشماری در این رابطه برگزار شده و به رشته تحریر درآمده است. به عنوان مثال همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت؛ چالش‌ها و رهیافت‌ها در دانشگاه سیستان و بلوچستان و ششمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران با عنوان پدافند غیرعامل در دانشگاه فردوسی مشهد، از صدها کنکاش علمی در این حوزه می‌باشند. بنابراین جمع‌آوری و فقط ذکر عناوین کتاب، مقالات، طرح‌ها و دیگر تألیفاتی که در این زمینه نگاشته شده است، شاید مشتمل بر کتاب‌ها و مقالات باشد، بنابراین در این مقاله کوتاه به ناچار اشاره‌ای کوتاه و اجمالی به تحقیقات پیش می‌گردد.

کلایو (۲۰۱۱) در پژوهشی تحت عنوان "آمادگی در برابر حوادث هسته‌ای" ارائه یک رویکرد یکپارچه در سطح شهرداری‌ها برای برنامه‌ریزی و آمادگی اضطراری در مقابل حوادث هسته‌ای را فراهم می‌کند و در جهت توسعه برنامه به ارائه توصیه‌های گام‌به‌گام با

توجه به مثال‌های مربوطه از تجربه بالتی مور می‌پردازد. نتایج تحقیق او چهارچوبی را برای دولت‌های محلی برای توسعه طرح‌های خود در جهت پاسخ به حوادث اتمی در جوامع خود ارائه می‌دهد.

بین (۱۹۹۹)، در پژوهش خود به استخراج ضوابط و معیارهای راهبرد برای تعیین مکان مراکز حساس و حیاتی در جهت تصمیم‌سازی در رابطه با انتخاب مکان در جهت بهبود برنامه‌ریزی مکان‌یابی صنعتی در پدافند غیرعامل می‌پردازد.

مجیدی و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهشی تحت عنوان به‌کارگیری اصول پدافند غیرعامل در بنای شهر - دژ در ایران باستان، نشان داد که از نظر فرماندهان نظامی، معماری و مهندسان ایران باستان، اصل مکان‌یابی و بهره‌گیری از عوارض جغرافیایی سرلوحه کار پدافند غیرعامل بوده است.

کامران و امینی (۱۳۹۰) در پژوهشی تحت عنوان "کاربرد پدافند غیرعامل در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای شهر" نتایج تحقیق بیانگر عدم رعایت اصول پدافند غیرعامل در شهرک اداری شهریار می‌باشد.

سوادکوهی فرد (۱۳۹۲) در کتاب "تحلیل فضای شهری بر اساس اصول پدافند غیرعامل ۱۴ نمونه مورد کاوی از کشور ایران" به بررسی کلیات پدافند غیرعامل، اماکن حساس و حیاتی، بافت‌های فرسوده، مراکز و محلات شهری و مراکز مذهبی در بحث پدافند غیرعامل پرداخت.

کامران و امینی (۱۳۹۲) در کتابی تحت عنوان "پدافند غیرعامل شهری با تأکید بر ژئوپلیتیک شهری" اصول و مباحث: برنامه‌ریزی پدافند غیرعامل شهری، اهداف پدافند غیرعامل شهری، طراحی و چیدمان و آمایش دفاعی شهر، شهرسازی و پدافند غیرعامل شهری را بررسی کردند.

امینی و همکاران (۱۳۸۹)، در پژوهشی تحت عنوان "ارزیابی ساختار شهر لنگرود جهت برنامه‌ریزی پدافند غیرعامل" نشان دادند که در حال حاضر شهر لنگرود فاقد یک برنامه

جامع دفاعی جهت تأمین امنیت شهر و شهروندان در زمان بروز حملات احتمالی از سوی دشمن می‌باشد.

حسین زاده دلیر و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی تحت عنوان "پدافند غیرعامل و توسعه پایدار شهری با تأکید بر کاربری‌های تهدید پذیر کلان‌شهر تبریز از منظر جنگ" مناطق و محدوده‌های مرکزی شهر و حواشی جنوب غربی و شمال غربی شهر، با توجه به تجمیع کاربری‌های خطرزا و تهدید پذیر نامناسب و بحرانی تشخیص داده شدند. مدیری و همکاران (۱۳۹۲)، در پژوهشی تحت عنوان "شاخص‌های امنیت ساز پدافند غیرعامل در آمایش سرزمین" نشان دادند که مکان‌یابی مناسب، مقاوم‌سازی، استفاده از تجارب و اقدام‌های برخی کشورها با استفاده از عوارض طبیعی از مهم‌ترین عوامل امنیت ساز پدافند غیرعامل در آمایش سرزمین است.

بیان مسئله

پدافند غیرعامل در حال حاضر یکی از مؤثرترین و پایدارترین روش‌های دفاع در مقابل تهدیدات خارجی، همواره مدنظر اکثر کشورهای جهان قرار داشته است در ایران نیز با توجه به موقعیت راهبردی نواحی مرزی شرق کشور، خاصه مرز مورد مطالعه در این پژوهش، به کارگیری این رویکرد از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. از آنجا که پدافند غیرعامل بیش از آن که از قاعده استحکام سازه‌ها تبعیت کند باید از قاعده پیشگیری پیروی نماید، اعتبار، روش‌های فرهنگی (اعتمادسازی، حسن هم‌جواری، پذیرش اصل مجاورت، تعمیق خویش‌داری‌های مذهبی و قومی و...) اقتصادی (سرمایه‌گذاری مشترک، تشکیل اتحادیه و صنوف مشترک، ایجاد مناطق اقتصادی مشترک در بین قومیت‌های گوناگون مقیم و...) و اجتماعی (تقویت پیوندهای فرهنگی، مذهبی، ایجاد بسترهای تبادل و تعامل فرهنگی و ارتباطات و...) باید در پدافند نواحی مرزی، مورد توجه قرار گیرد. تمهیدات و اقداماتی که در رابطه با پدافند غیرعامل در آمایش مناطق مرزی باید صورت بگیرد، در حقیقت تمهیدات و اقداماتی است که در پاسخ به آثار و پی‌آمدهای

منفی ناشی از ویژگی‌های مناطق مرزی است که میزان آسیب‌پذیری آن مناطق را در برابر تهدیدات خارجی بالا می‌برد. به عبارت دیگر، این تمهیدات و اقدامات به منظور کاهش میزان آسیب‌پذیری مناطق مرزی که ناشی از ویژگی‌های مناطق مرزی است. از مهم‌ترین مسائل و معضلات مناطق مرزی، فقر بسترها و فعالیت‌های اقتصادی، بی‌عدالتی‌های جغرافیایی و انزوا و حاشیه‌ای بودن، مهاجرت بی‌رویه به سمت نواحی مرکزی و خالی از سکنه شدن نواحی مرزی، ارتباطات غیرقانونی به آن سوی مرز به منظور قاچاق کالا، شکل‌گیری نوعی یا میزانی از احساس محرومیت نسبی اقتصادی و سیاسی نسبت به نواحی مرکزی، تقدم دیدگاه‌های امنیت محور نسبت به دیدگاه‌های توسعه محور در مناطق مرزی در برهه‌های زمانی گذشته و... قابل ذکر است. مرز استان خراسان جنوبی با افغانستان نیز از این قاعده مستثنی نبوده و با چنین چالش‌ها و مسائلی روبه‌دو بوده است. به منظور غلبه نسبی بر این مسائل، توسعه بازارچه‌های مرزی با رویکرد پدافند غیرعامل از ضروریات مهم به منظور لحاظ در برنامه‌های آمایشی سرزمین در مناطق مرزی است.

مبانی نظری

پدافند غیرعامل

از نظر واژه‌شناسی واژه "پدافند" از دو جزء "پد" و "آفند" تشکیل شده است. در فرهنگ و ادب فارسی "پاد" یا "پد" پیشوندی است که به معنای "ضد، متضاد، پی و دنبال" بوده و هرگاه قبل از واژه‌ای قرار گیرد معنای آن را معکوس می‌نماید. واژه "آفند" نیز به مفهوم "جنگ، جدال، پیکار و دشمنی" است (دهخدا، ۱۳۵۱: ۱۲۰).

دفاع یا پدافند در دو نوع دفاع عامل و دفاع غیرعامل طبقه‌بندی شده است (زیاری، ۱۳۸۲: ۶۷). به دفاعی که با سلاح صورت می‌گیرد، دفاع عامل گفته می‌شود (کمیته پدافند غیرعامل ۱۳۹۱: ۱۰). پدافند یا دفاع غیرعامل در قانون برنامه چهارم توسعه این گونه تعریف شده است: «مجموعه اقدامات غیر مسلحانه‌ای که موجب کاهش آسیب‌پذیری نیروی انسانی، ساختمان‌ها و تأسیسات، تجهیزات و شریان‌های کشور در مقابل عملیات خصمانه و

مخرب دشمن و یا کاهش مخاطرات ناشی از سوانح غیرطبیعی می‌گردد». در پدافند عامل، سامانه‌های پدافند ضد هوایی هواپیماها و موشک‌ها و...، نیروهای مسلح، یگان‌های رزمی و امنیتی مسئولیت دارند در حالی که در پدافند غیرعامل تمام نهادها، نیروها، سازمان‌ها، شهرداری‌ها و حتی شهروندان عادی می‌توانند نقش مؤثری بر عهده گیرند. به‌طور خلاصه پدافند غیرعامل یعنی دفاع بدون جنگ‌افزار (همان: ۱۲).

در اکثر منابع علمی و نظامی دنیا، اصول پدافند غیرعامل در شش یا هفت موضوع خلاصه می‌شود. این موضوعات عبارت است از: استتار^۱، اختفاء^۲، پوشش^۳، فریب^۴، تفرقه و پراکندگی^۵، مقاومت‌سازی و استحکامات^۶، اعلام خبر^۷ (صراف جوشقانی، ۱۳۸۹: ۲۳).

پدافند غیرعامل از رویکردهای ایمنی محور امروزه است که در ابتدا به‌صورت تلاش برای آمادگی غیرنظامی در برابر حملات و در قالب عملیات اضطراری و اورژانسی مطرح گردید. بعد از پایان دوران جنگ سرد مبحث پدافند غیرعامل به بلایای طبیعی و بحران‌های انسانی معطوف گشت و مفاهیم جدید آن به‌صورت مدیریت بحران، مدیریت اورژانس، آمادگی و سازماندهی سریع، برنامه‌ریزی احتمالی، سرویس‌های بحرانی و حفاظت شهری مطرح گردید. بعد از حملات یازدهم سپتامبر آمریکا، مفهوم پدافند غیرعامل مجدداً تحت عنوان امنیت کشور و مدیریت راهبردی تمامی بحران‌ها مورد توجه قرار گرفت ((تقوایی و خمسلویی، ۱۳۹۱: ۶۴-۶۵). هدف از پدافند غیرعامل، استمرار فعالیت‌های زیر بنایی، تأمین نیازهای حیاتی، تداوم خدمات‌رسانی عمومی و تسهیل اداره کشور در شرایط تهدید و بحران تجاوز خارجی و حفظ بنیه دفاعی به‌رغم حملات خصمانه و مخرب دشمن از طریق

-
- 1-camouflage
 - 2-concealment
 - 3-cover
 - 4-deception
 - 5-Separation & Dispersion
 - 6-Hardening
 - 7-Early Warning

اجرای طرح‌های پدافند غیرعامل و کاستن از آسیب‌پذیری مستحدمات و تجهیزات حیاتی و حساس کشور است (خرم‌آبادی، ۱۳۹۰: ۷۲).

مرز

جهان انسان‌ها در چارچوب پرکنندگی‌های فضایی و واکنش‌های متقابل خود، از شبکه سنگفرش گونه‌ای شکل یافته است که نماد نمایان آن را کشورها تشکیل می‌دهند؛ هریک از کشورها با نشانه‌های نمادینی خود با مرزهایی شناخته شده و از هم مجزا می‌گردند (اولیویه دلفوس، ۱۳۹۰: ۱۹). در واقع مرز، مفهومی است نو که در قرون اخیر به وجود آمد است، (مجتهد زاده، ۱۳۸۹: ۱۵) و به‌عنوان یک خط‌مشی که جدایی را نشان می‌دهد، (اخباری، ۱۳۸۸: ۵) به پدیده‌ای فضایی اطلاق می‌شود که منعکس‌کننده قلمرو حاکمیت سیاسی یک دولت بوده و مطابق قواعدی خاص در مقابل حرکت انسان، انتقال کالا، نشر افکار و... مانع ایجاد می‌کند (زرقانی، ۱۳۸۶: ۱۱۶). در این میان، مرزهای سیاسی مهم‌ترین عامل تشخیص و جدایی یک واحد سیاسی از واحدهای دیگر است و خطوط مرزی خطوط اعتباری و قراردادی هستند که به‌منظور تحدید حدود واحد سیاسی بر روی زمین مشخص می‌شود (میرحیدر، ۱۳۸۱: ۱۶۱). انسان برای مشخص ساختن پیرامون جولانگاه خود، آن‌گونه که با گستره جولانگاه همسایه تداخل نیابد، ناچار به تعیین خطوطی قراردادی در بخش پیرامون محیط‌زیست یا قلمرو خود است. گونه گسترش یافته این مفهوم، خط پیرامونی است که بخش پایانی جولانگاه یک ملت را مشخص می‌سازد و جنبه‌ای سیاسی پیدا کرده و مرز خوانده می‌شود (مجتهد زاده، ۱۳۷۹: ۳۱). مرز مفهومی از بیرون به درون است و خط مشخصی است که جدایی را نشان می‌دهد (2000, Ταυλάρ). 14). امروزه دورانی تازه از نقش‌آفرینی مرزهای سیاسی در روابط انسان‌ها پدیدار شده است و مرزها به‌عنوان ابزاری برای همگرایی منطقه‌ای و جهانی، می‌توانند به عامل ثبات و پایداری جوامع تبدیل شوند (اخباری و محمد پور، ۱۳۸۶: ۳۱) چنین ابزاری، دارای کارکردها و کار ویژه‌هایی است که با توجه به فضای راهبردی حاکم بر روابط سیاسی -

امنیتی کشورهای هم‌مرز، انواع پرشماری دارد. در ادامه به دسته‌بندی کارکردها و نقش آفرینی‌های مرزها پرداخته می‌شود.

کارکردهای مرز

ضرورت دسته‌بندی انواع مرز و کارکردهای آن در این پژوهش بدان دلیل است که (قشر نازک مرز از نظر گاه حکومت و کشورها حساس و محل تجمع و تراکم سامانه‌های عصبی ملی است. بنابراین دولت‌ها وظیفه‌دارند به اعتبار رابطه مستقیم امکانات و تهدیدات، به شناخت، تحلیل و طبقه‌بندی مرزهایشان پردازند (کریمی پور، ۱۳۸۰: ۵۶۷). در مورد عملکرد و نقش مرزها، صاحب‌نظران، نظریات گوناگونی را ارائه کرده‌اند. به‌طور کلی اگر به مرزها به‌عنوان یک مانع نگریسته شود، حداقل چهار کارکرد را می‌توان برای آن‌ها مشخص کرد (زرقانی، ۱۳۸۶: ۱۰۲).

نقش مرز به‌عنوان یک مانع دفاعی

دفاع از قدیمی‌ترین کارکردهای مرز و سرحدات محسوب می‌شود. کارکرد دفاعی مرز تداعی‌کننده مفهوم مرزهای طبیعی است.

نقش مرز به‌عنوان یک مانع سیاسی

هر کشور، به‌منظور حفظ موجودیت سیاسی خود، سعی می‌کند خودش را از نفوذ و سلطه سیاسی دیگران دور بدارد؛ چراکه امنیت و منافع سیاسی کشور مورد تهدید قرار می‌گیرد.

نقش مرز به‌عنوان یک مانع اجتماعی

مرز به‌عنوان یک مانع در مقابل تعاملات اجتماعی بین کشورهای مجاور نقش خود را به‌خوبی ایفا می‌کند. در زمینه هویت ملی و اجتماعی، مرز مانع محسوب می‌شود و باعث می‌شود تعاملات بین کشورهای گوناگون قطع یا کاهش یابد.

نقش مرز به‌عنوان یک مانع اقتصادی

مرزهای بین‌المللی از نظر اقتصادی مهم هستند؛ زیرا به‌عنوان موانع اقتصادی عمل کرده ضمن جلوگیری از مداخله برنامه‌های اقتصادی کشورهای همسایه امکان نظارت و کنترل دولت‌ها را بر صادرات و واردات کالاها از مرزهایش فراهم (زرقانی، ۱۳۸۷: ۸۳).

اگرچه از نظر تاریخی، بهترین کارکرد مرز، جدا کردن دو ناحیه سیاسی و دو گروه از مردم بوده و هست. اما با گذشت زمان و پیشرفت‌های به وجود آمده در عرصه‌های گوناگون اقتصادی، سیاسی، فناوری اطلاعات، امروزه کارکردهای جدیدی برای مرزها تعریف شده است (مهديزاده، ۱۳۸۹: ۵) صاحب‌نظران و کارشناسان نقش‌ها و کارکردهای متفاوتی را برای مرزها بر شمرده‌اند که از جمله می‌توان به مواردی مانند؛ جداکنندگی، یکپارچه‌سازی، کشمکش و ارتباط، تحدید حدود منطقه اعمال حاکمیت و قدرت حکومت، شکل‌دهی به مناسبات اقتصادی و سیاسی بین حکومت‌ها، مانع دفاعی و اقتصادی و... اشاره نمود (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹: ۱۹۱). کارکرد مرزها در طول زمان تغییر می‌کند؛ مهم‌ترین کارکرد مرز کنترل تعاملات میان دو یا چند کشور است که ضمن به ارمغان آوردن امنیت برای آن‌ها منافع ملی‌شان را تأمین می‌کند. البته مسلم است که نقش و کارکرد مرزها در همه مناطق جهان یکسان نیست و با توجه به موقعیت‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی، جغرافیایی و... نوع کارکرد مرزهای بین‌المللی نیز متغیر است (زرقانی، ۱۳۸۶: ۱۱۷).

ارتباطات مرزی

در زندگی ملل، مرزها را نباید مانع واردات و مناسبات انسانی دانست، چون مرزها در عین حال که قلمرو حاکمیت‌های گوناگون را از یکدیگر متمایز می‌سازند غالباً روابط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی حسنه‌ای را بین دولت‌های هم‌جوار پدید می‌آورند. مرز دولت‌های همسایه نیز یک عامل جغرافیایی ارزشمند است که در تحکیم روابط طرفین، نقش بزرگی بازی می‌کند (معتمد نژاد، ۱۳۴۸: ۸۷). اما بسته به نوع مرز و فضای راهبردی حاکم بر مناطق مرزی ارتباطات مرزی ممکن است در حداقل ممکن باشد و یا بالعکس. به عبارتی مرزهای تهدید راهبردی از کمترین بسترهای ایجاد ارتباطات مرزی برخوردارند. چراکه فضای حاکم بر مرز تهدیدهای راهبردی، فضایی رقابت‌آمیز است و همسایگان هیچ‌گاه احساس امنیت دائم نسبت به مقاصد یکدیگر ندارند. شیخ جنگ تمام‌عیار یا کم

شدت همواره بر جدار مرز حاکم بوده و جمعیت مرزنشین نسبت به آغاز مجدد درگیری در بیم و هراس به سر می‌برند.

مرزهای تهدید تاریخی نیز از این دست می‌باشند. سابقه و طول مدت رویارویی‌ها، درگیری‌ها، برخوردها و جنگ‌های تمام‌عیار و کم‌شدت، در اطراف این مرزها به حدی بوده است که هر نوع تحرک نظامی در جدارهایشان، شبح آغاز بحران یا جنگ را برای جمعیت مرزنشین تداعی می‌نماید. البته ممکن است این نوع مرزها برای سال‌های طولانی، جنگ و یا برخورد قهری را تجربه نکرده باشند، اما حتی چنین وضعی به معنای آرامش دائمی نیست.

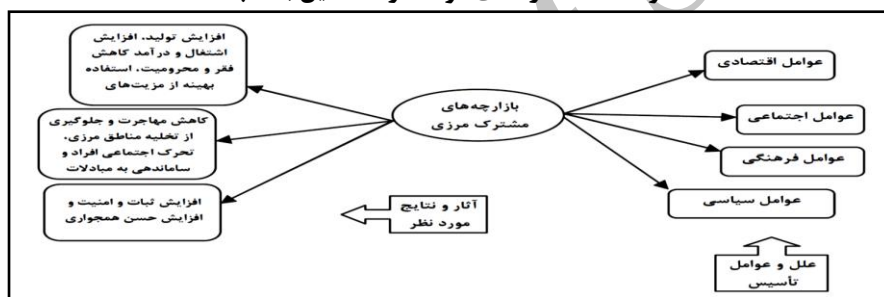
اختلاف‌های عمیق، دیرینه و حل‌نشده مکانی، ارضی، ایدئولوژیک و قوم‌گرایانه، تداخل‌ها و درهم‌آمیختگی‌ها و امتدادهای قومی - مذهبی در دو سوی مرز و تضاد علایق و منافع راهبردی، بخشی از دلایل شکل‌گیری چنین مرزهایی هستند (Gellner, E, 1983: 137). این مرزها را می‌توان به مرزهای جنگ نیز تعبیر نمود. مرزهای هند - پاکستان، یونان - ترکیه، اسرائیل با لبنان، اردن، سوریه و مصر، ارمنستان - آذربایجان و عراق - کویت، در شمار مرزهای مشهور تهدید تاریخی یا جنگ‌اند. مرزهای سابق ایران - اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و روسیه تزاری و ایران - عثمانی، در شمار این گونه مرزها بودند. اتخاذ راهبردهای پدافند غیرعامل محور در مناطق مرزی و به عبارتی مبتنی نمودن این راهبردها بر اصل تقدم برنامه‌ریزی‌های توسعه محور بر برنامه‌ریزی‌های امنیت محور، از اقدامات مؤثر در افزایش ارتباطات قانونی مرزی است. در این بین نقش بازارچه‌های مرزی تأثیری بسزاء دارد.

بازارچه مرزی

بازارچه مرزی محوطه‌ای است محصور واقع در نقاط صفر مرزی و در جوار گمرکات، مجاز به انجام تشریفات ترخیص کالا، یا مکان‌هایی که طبق تفاهم‌نامه‌های منعقدشده بین جمهوری اسلامی ایران و کشورهای هم‌جوار تعیین می‌شود. که اهالی دو طرف مرز

می‌توانند تولیدات و محصولات محلی خود را با رعایت مقررات صادرات و واردات جهت دادوستد در این بازارچه‌ها عرضه نمایند (وزارت امور اقتصادی و دارایی، ۱۳۷۱: ۱). از جمله اهداف بازارچه‌های مرزی، امکان برقراری ارتباط سالم و مستمر تجاری با کشورهای همسایه، ایجاد رونق اقتصادی، بالا بردن ضریب امنیتی مرزهای کشور، شکوفایی استعداد محلی و ایجاد مشاغل مولد می‌باشد. به فعلیت درآمدن این شاخص‌ها ضمن جلوگیری از مهاجرت مرزنشینان و افزایش رفاه مرزها و توسعه مناسبات سیاسی و تجاری با کشورهای همسایه، جلوی رشد قاچاق را هم می‌گیرد (زرقانی و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۸)

نمودار ۱: کارکردهای موردنظر از تشکیل بازارچه‌ها

(پیر بوداکی، ۱۳۷۹: ۳۳)

روش تحقیق

این پژوهش از حیث ماهیت و روش، توصیفی-تحلیلی محسوب می‌شود. اطلاعات موردنیاز پژوهش به دو شیوه کتابخانه‌ای و میدانی (پرسشنامه، مصاحبه، بازدید میدانی) گردآوری شده است. سؤالات این پژوهش به شرح ذیل می‌باشد:

بازارچه مرزی ماهیروود سریشه چه تأثیری در توسعه فضایی کالبدی منطقه مرزی سریشه داشته است؟

ایجاد و فعالیت بازارچه مرزی ماهیروود چه تأثیری بر کاهش بیکاری و افزایش اشتغال مردم مرزنشین داشته است؟

ایجاد و فعالیت بازارچه مرزی ماهیروود به چه میزان بر تثبیت جمعیت مرزنشینان و کاهش محرومیت منطقه مرزی نقش داشته است؟

متناظر با سؤالات فوق فرضیه‌های تحقیق نیز طرح شده است که برای پرهیز از تکرار در قسمت ارزیابی فرضیه‌ها مورد اشاره قرار گرفته است.

در مطالعه میدانی اطلاعات از طریق مراجعه به منطقه و مشاهدات محلی، مصاحبه با مسئولین، کارشناسان سیاسی امنیتی، غرفه داران و کسبه و توزیع پرسش‌نامه بین دو گروه: گروه اول غرفه داران، کسبه، کارگران، شاغلین بخش‌های خصوصی و دولتی و مردم محلی و گروه دوم شامل مقامات و مسئولین صورت گرفت. با توجه به محدودیت جامعه آماری گروه دوم (مقامات، مسئولین و کارشناسان سیاسی)، نیازی به نمونه‌گیری نبود و لذا ۳۵ پرسش‌نامه بین آن‌ها توزیع گردید. برای گروه اول با استفاده از فرمول نمونه‌گیری کوکران از بین جامعه آماری ۱۳۵ نفری ۱۰۰ نفر تعیین شد. سپس از طریق نمونه‌گیری در دسترس در مرز ۱۰۰ پرسش‌نامه توزیع گردید. در نهایت اطلاعات گردآوری شده با استفاده از نرم‌افزار SPSS در قالب روش‌های آماری توصیفی و استنباطی نظیر طبقه‌بندی، رسم جداول، نمودار، آزمون دو جمله‌ای ۱ و... مورد تجزیه تحلیل قرار گرفته است.

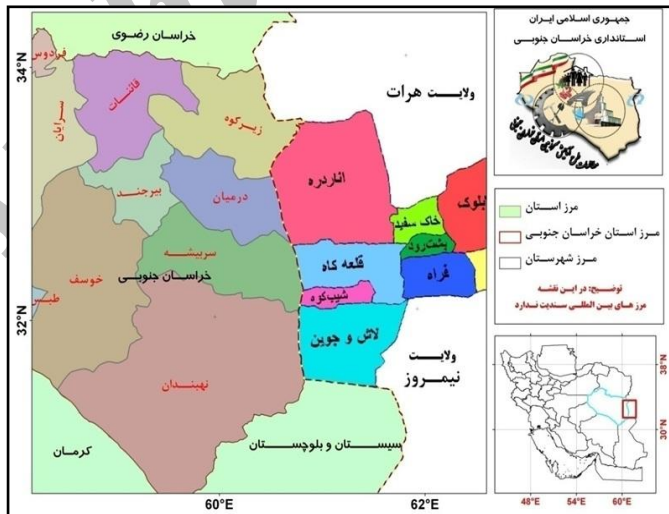
محیط‌شناسی تحقیق

استان خراسان جنوبی با وسعت حدود ۱۵۱۱۹۳ کیلومتر مربع مساحت کشور را به خود اختصاص داده است. (برزگران و دیگران، ۱۳۹۰: ۲). این استان از شرق، با کشور افغانستان، از شمال به استان خراسان رضوی، از غرب به استان‌های یزد و کرمان و از جنوب با استان سیستان و بلوچستان همسایه است. بر اساس آخرین تقسیمات کشوری، خراسان جنوبی دارای ۱۱ شهرستان بیرجند، قانات، درمیان، فردوس، سرایان، سریشه، نهبندان، زیرکوه، بشرویه، طبس و خوسف با مرکزیت بیرجند، ۲۸ شهر، ۲۵ بخش و ۶۱ دهستان می‌باشد.

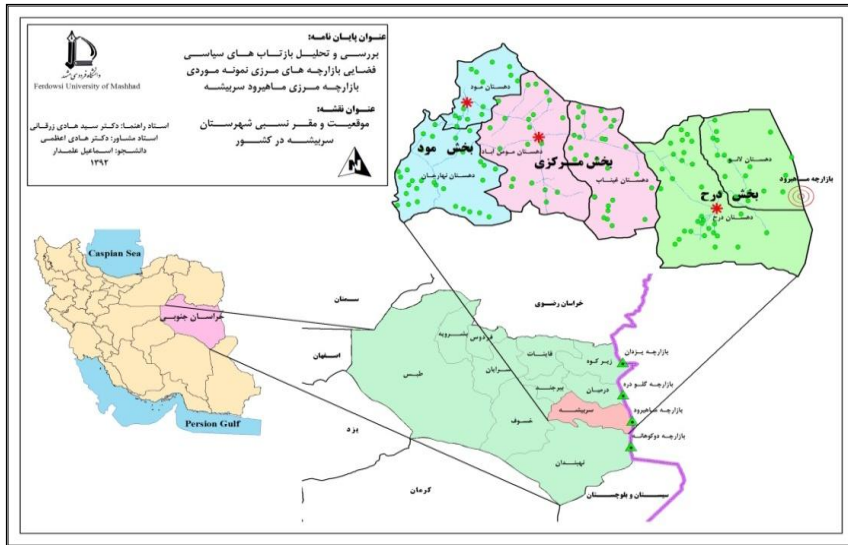
شهرستان سریشه به مرکزیت شهر سریشه با مساحتی معادل ۸۲۵۱ کیلومتر مربع در شرق ایران، حاشیه شمال شرقی دشت لوت و در جنوب شرقی شهرستان بیرجند و در محور بین‌المللی بیرجند- زاهدان واقع گردیده است. جمعیت شهرستان بالغ بر ۵۲ هزار نفر بوده که از این جمعیت ۱۲ هزار نفر جمعیت شهری و مابقی جمعیت روستایی و عشایری هستند (برزگران و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۸). این شهرستان دارای ۶۵۰ آبادی و سه بخش: بخش مرکزی به مرکزیت سریشه، بخش دُرُح به مرکزیت درح و بخش مود به مرکزیت مود می‌باشد (<http://www.sk-sarbishe.ir>).

روستای ماهیرود در فاصله ۲۵ کیلومتری بازارچه مرزی ماهیرود با جمعیتی بالغ بر ۴۰۰ نفر قرار دارد. بازارچه مرزی ماهیرود با مساحت ۱۵ هکتار در فاصله ۱۴۵ کیلومتری شهرستان سریشه و ۵۵ کیلومتری بخش درح واقع گردیده است. این بازارچه در فاصله ۲۱۰ کیلومتری مرکز استان خراسان جنوبی قرار دارد. نزدیک‌ترین مرکز ولایت کشور افغانستان به این بازارچه ولایت فراه با فاصله ۱۲۰ کیلومتر می‌باشد. فعالیت بازارچه رسماً از مورخ ۸۸/۰۸/۲۲ شروع گردیده است (سازمان بازارچه‌های مرزی، ۱۳۹۲: ۲).

نقشه ۱: موقعیت شهرستان‌های استان نسبت به ولایت فراه (منبع: راستی و علمدار ۱۳۹۳، ۷۰).

نقشه ۲: موقعیت شهرستان سریشه و بازارچه مرزی ماهیرود (منبع: علمدار، ۱۳۹۲).

یافته‌های تحقیق

نقش پدافند غیرعامل در مناطق مرزی

پدافند غیرعامل سرمایه‌گذاری روی توانمندی عاملیت انسانی و مقوله انسانی است. امروزه کشورهای که متحمل خرابی و ویرانی‌های ناشی از جنگ شده‌اند، جهت حفظ سرمایه‌های ملی و منابع حیاتی خود در شهرهای مرکزی و مناطق مرزی و... توجه منحصر به فردی به پدافند غیرعامل نموده و در راهبرد دفاعی خود جایگاه منحصر به فردی را برای آن اختصاص داده‌اند (عباس زاده و دیگران، ۱۳۹۱: ۲). این مناطق به عنوان مناطق حاشیه‌ای و توسعه نیافته شناخته می‌شوند این حاشیه‌ای بودن گرچه می‌تواند معلول شرایط جغرافیایی مناطق مرزی باشد اما خود پدیده مرزی بودن بسیاری از امکانات و قابلیت‌های آن را مضمحل می‌سازد.

چالش‌ها و تهدیداتی که مناطق مرزی بالأخص مرزهای خراسان جنوبی با آن مواجه است و فرصت‌های بالقوه و تمهیداتی که در رابطه با پدافند غیرعامل در آمایش این مناطق مرزی می‌توان انجام داد به شرح ذیل آورده شده است:

جدول ۱: چالش‌ها مناطق مرزی استان

ردیف	چالش‌ها
۱	خشکسالی های پی در پی
۲	دوری از مرکز و انزوای جغرافیایی
۳	کمبود زیرساخت‌های توسعه اقتصادی و بازرگانی
۴	قاچاق سوخت و کالا و مواد مخدر
۵	ضعف نظام خدمت‌رسانی
۶	وجود نابهنجاری‌های اجتماعی (شرارت، تردد غیرمجاز)
۷	مهاجرت مرزنشینان و ناپایداری سکونت

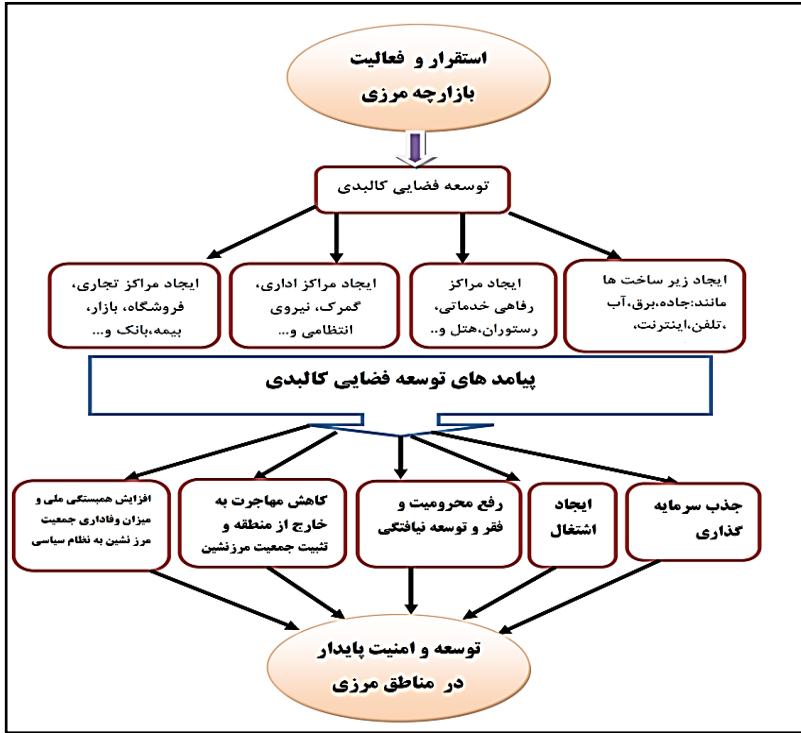
جدول ۲: فرصت‌های مناطق مرزی استان

ردیف	فرصت‌ها
۱	دارا بودن بیشترین مرز مشترک با افغانستان
۲	قرار گرفتن در مسیر ترانزیت و جاده ابریشم
۳	جذب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی برای تجارت بین‌المللی
۴	وجود ۴ بازارچه مرزی در ۴ شهر مرزی استان
۵	روی آوردن به محصولات کشاورزی که نیاز به آب کمی دارند.

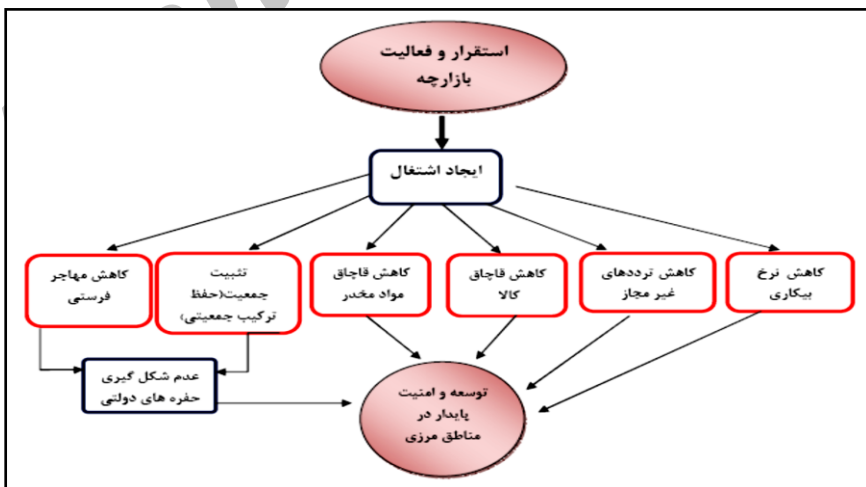
جایگاه بازارچه مرزی در فن پدافند غیرعامل در مناطق مرزی

پدافند غیرعامل در محیط‌های مرزنشین دربرگیرنده اقداماتی است که در راستای توانمندسازی مرزنشینان از طریق آموزش و سایر فن‌های لازم جهت اتصال ارگانیک آنان به مرکز در راستای توسعه پایدار ملی صورت می‌گیرد. از این منظر می‌توان این استنباط را داشت که در داخل پدافند غیرعامل که به نوعی آن را از پدافند عامل متمایز می‌سازد، لزوم توجه به عامل انسانی نهفته است (سرمد، ۱۳۹۰: ۶۷). یکی از مصداق‌های پدافند غیرعامل در مناطق مرزی تأسیس و فعالیت بازارچه‌های مرزی است؛ که خود می‌تواند تحول‌شگرفی در این مناطق ایجاد کند. این بازارچه‌ها می‌تواند مشارکت اقتصادی مرزنشینان و نقش آن‌ها را در تصمیم‌گیری در ابعاد فردی، خانوادگی و جامعه افزایش دهد. مهم‌ترین مزیت این نوع توانمندسازی، بهبود وضعیت اقتصادی خانواده، تولید اشتغال و رهایی از فقر می‌باشد. طبق مطالعات انجام گرفته، اکثر فسادها و بزهکاری‌ها ریشه در فقر اقتصادی دارد که مصداق سخن شریف "الفقر یكاد الكفر" می‌باشد و کفر نازل‌ترین درجه فساد و تباهی انسان‌هاست (جمشیدیان و نادری، ۱۳۹۰: ۴۵). بازارچه‌های مرزی در نوع خود تأثیر بسزایی در رفع چالش‌های مناطق مرزی دارند که در این دو نمونه ذیل به کارکرد آن‌ها توجه شده است.

نمودار ۲: بازتاب‌های فضایی کالبدی بازارچه مرزی (منبع: علمدار، ۱۳۹۲)

نمودار ۳: نقش بازارچه‌های مرزی در ایجاد اشتغال و بهبود سطح توسعه و امنیت (منبع: همان).

محتوای این دو نمونه نشان می‌دهد که برای حل چالش‌های مناطق مرزی تأسیس بازارچه مرزی یکی از بهترین راهبردهاست که با برنامه‌ریزی و اجرای فن‌های پدافند غیرعامل همچون مشارکت دهی مرزنشینان در سیاست‌های توسعه‌ای، افزایش حس تعلق مکانی، توانمندسازی از طریق اشتغال‌زایی و کارآفرینی و... می‌تواند ضمن تقلیل چالش‌هایی در حوزه‌های نامنی در محیط‌های مرزنشین، با کاهش ناهنجاری‌های اجتماعی چون قاچاق کالا و سوخت و مواد مخدر، بستر را برای استفاده حداکثری از فرصت‌ها و امکانات مناطق مذکور فراهم کرد.

نتایج حاصل از ایجاد بازارچه برای منطقه سریشه و استان خراسان جنوبی

تأثیرات فضایی-کالبدی بازارچه مرزی ماهیروود سریشه

تأسیس و فعالیت بازارچه مرزی ماهیروود سریشه در سال ۱۳۸۸ در استان خراسان جنوبی آثار و پیامدهای مثبتی در سطح منطقه (شهر سریشه، بخش درح و روستاهای مناطق مرزی) داشته است و حتی احداث جاده آسفالتی بازارچه به ولایت فراه در افغانستان نشان می‌دهد تأثیرات این بازارچه فراتر از مرزها نیز می‌باشد. در این چارچوب، برای فعال ساختن بازارچه مرزی اقدامات گوناگونی در منطقه و خود بازارچه انجام گرفته است. به‌عنوان نمونه می‌توان به احداث و بهبود جاده و شبکه حمل‌ونقل، تأسیسات زیربنایی و خدماتی در بخش شبکه آب، برق، مخابرات، احداث مهمانسرا، رستوران، فروشگاه، تأسیسات بارگیری و حمل کالا، انبارها و سردخانه‌ها، استقرار مراکز اداری و نهادهای دولتی از قبیل مرزبانی، استانداری، گمرک، سازمان استاندارد، بانک، بیمه، دامپزشکی و... اشاره کرد. بدیهی است این تحولات و تغییرات صورت گرفته در قالب بازتاب‌های فضایی-کالبدی تأسیس بازارچه محسوب می‌شود و فعالیت بازارچه آثار و نتایج اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی نیز به همراه داشته است. ایجاد اشتغال، کاهش نرخ بیکاری، فقر، محرومیت، توسعه نیافتگی، کاهش جرائمی مانند تردهای غیرمجاز مرزی، قاچاق کالا و مواد مخدر، کاهش مهاجرت به خارج از منطقه و تثبیت جمعیت مرزنشین، افزایش

دل بستگی مردم به حکومت و ... بخشی از پیامدهای اجتماعی و امنیتی تأسیس بازارچه می‌باشد. در ادامه مطلب به بیان مهم ترین بازتاب‌های کالبدی تأسیس بازارچه و همچنین بررسی شاخص توسعه فضایی - کالبدی از منظر مسئولین و مردم می‌پردازیم. از بدو تصمیم به احداث بازارچه و به‌طور مستمر تاکنون به‌منظور فعال تر کردن بازارچه اقدامات عمرانی گوناگونی در حوزه‌های زیرساخت شبکه حمل و نقل و ارتباطات، شبکه برق، شبکه آب، مخازرات و... در منطقه مرزی انجام شده است که چهره فیزیکی و کالبدی منطقه را دچار تغییر اساسی نموده است، برخی از مهم ترین این اقدامات به شرح زیر است:

احداث و تعریض جاده ترانزیتی بیرجند به بازارچه ماهیروود جهت تردد ماشین آلات سنگین که از سال ۱۳۸۸ شروع شده و هنوز به‌طور کامل پایان نیافته است (مصاحبه با فرماندار سریشه، آبان ۹۱).

احداث جاده آسفالته به ولایت فراه از مرز ماهیروود تا ۶۰ کیلومتر در داخل خاک افغانستان که توسط ایران صورت گرفته است. و ۶۰ کیلومتر دیگر آن طبق تفاهم‌نامه بین‌المللی به عهده دولت افغانستان می‌باشد (مصاحبه با فرمانده مرزبانی استان خراسان جنوبی، مرداد ۹۲).

۳ باب انبار ۵۰۰ تنی جهت کالاهای تخلیه و بارگیری کالاهای صادراتی وجود تأسیسات و ماشین آلات ضروری بازارچه از قبیل: باسکول ۶۰ تنی، ساختمان درب ورودی و خروجی، جرثقیل، لیفتراک

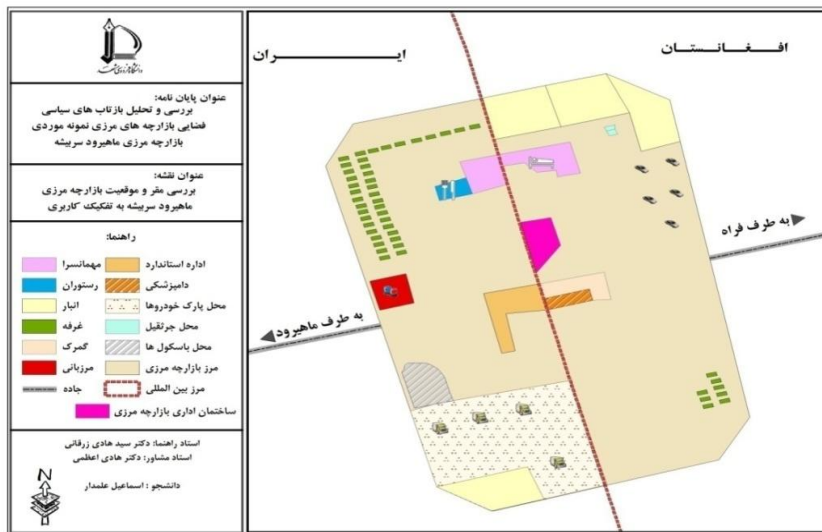
تأسیس شبکه‌های برق، آب، مخازرات، آب آشامیدنی لوله کشی شده

رشد روزافزون تردد ماشین آلات سنگین به ورودی بازارچه که به‌طور میانگین ۱۵۰ کامیون و تریلی در روز در بازارچه تخلیه می‌شوند (مصاحبه با رئیس بازارچه مرزی ماهیروود، شهریور ۹۲).

- استقرار ۴۰ کانکس جهت فعالیت‌های تجاری غرفه داران
- استقرار تأسیسات ایمنی از قبیل آتش‌نشانی، فنس کشی کامل بازارچه

- استقرار نهادهای دولتی از قبیل مرزبانی، استانداری، گمرک، سازمان استاندارد، دامپزشکی جهت نظارت هرچه بیشتر در امورات تجاری بازارچه
- عملیات اجرایی احداث مراکز رفاهی از قبیل: مهمانسرا، کافه رستوران، نانویی

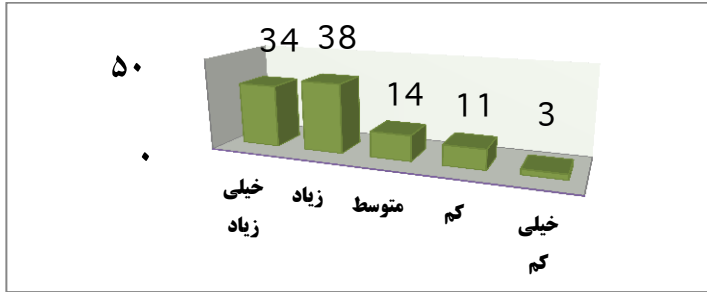
نقشه ۳: موقعیت بازارچه مرزی ماهیرود سربیشه به تفکیک کاربری (منبع: نگارندگان)

الف) توصیف شاخص توسعه فضایی کالبدی از منظر مسئولین

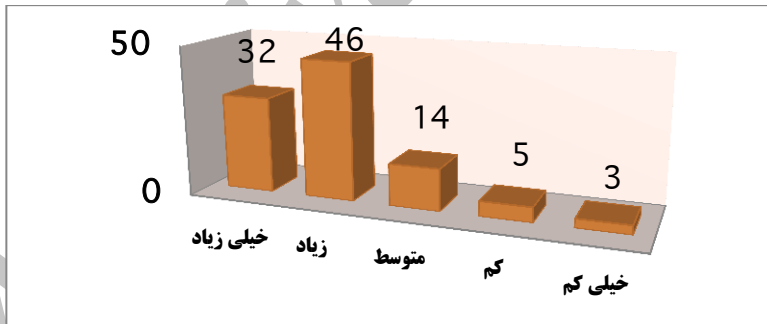
داده‌های میدانی در مورد تأثیر بازارچه در توسعه فضایی و کالبدی منطقه از نظر مسئولین حاکی از آن است؛ که ۳ درصد گزینه خیلی کم، ۱۱ درصد گزینه کم، ۱۴ درصد گزینه متوسط، ۳۸ درصد گزینه زیاد و ۳۴ درصد گزینه خیلی زیاد را انتخاب کرده‌اند. به عبارت دقیق تر ۷۲ درصد پاسخ‌دهندگان معتقد بوده‌اند ایجاد بازارچه در توسعه فضایی - کالبدی منطقه مورد مطالعه تأثیر زیاد و خیلی زیاد داشته است

نمودار ۴: نظر مسئولین در مورد تأثیر بازارچه در توسعه فضایی کالبدی

ب) توصیف شاخص توسعه فضایی-کالبدی از منظر مردم محلی داده‌های پرسش‌نامه از نظر مردم شاغل در بازارچه در رابطه با شاخص فوق نشان‌دهنده آن است که ۳ درصد خیلی کم، ۵ درصد کم، ۱۴ درصد متوسط، ۴۶ درصد زیاد و ۳۲ درصد نیز خیلی زیاد را انتخاب کرده‌اند. به عبارت دیگر قریب به ۸۰ درصد از مردم معتقدند که فعالیت بازارچه تا حد زیادی منجر به توسعه کالبدی منطقه مرزی شده است.

نمودار ۵: نظر مردم در مورد تأثیر بازارچه در توسعه فضایی کالبدی

اشتغال مرزنیسان

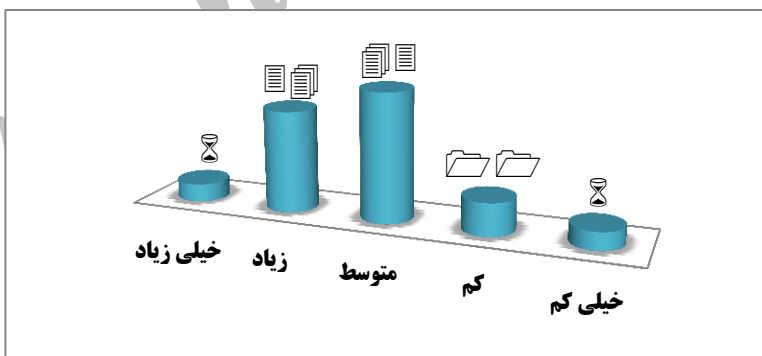
بازارچه ماهیروود از بدو تأسیس باهدف اشتغال‌زایی برای مردم مرزنیسان فعالیت خود را آغاز کرده است؛ که تاکنون توانسته به جزء اشتغال غیرمستقیم، ۲۰۰ شغل برای مردم مرزنیسان بالأخص روستاها (ازجمله روستای ماهیروود، گلوباغ و...) و بخش‌های مرزی

ایجاد کند که با وجود خشکسالی‌های شدید و نبود کشاورزی و دامداری در منطقه مردم را جهت تأمین درآمد خود در این عرصه مشغول کند. (مصاحبه با رئیس بازارچه مرزی ماهیرو، شهریور ۹۲). در این بازارچه از سال ۹۰ تعداد ۱۳ نفر غرفه دار و در سال ۹۱ تعداد ۳۳ نفر غرفه دار و در سال ۹۲ تعداد ۴۰ نفر غرفه دار کار صادرات را انجام می‌دهند. این افزایش به دلیل سیاست‌های تشویقی است که از طرف سازمان بازارچه‌ها اعمال شده است. در این بازارچه مستقیماً حدود ۸۰۰ نفر (۲۰۰ نفر ایرانی و ۶۰۰ نفر افغانی) روزانه به‌طور مستقیم مشغول به کار هستند. در ذیل به نتایج میدانی این پژوهش در رابطه با شاخص مذکور پرداخته شده است.

الف) توصیف شاخص کاهش بیکاری مردم مرز نشین

داده‌های پرسش‌نامه از نظر مسئولین سیاسی امنیتی در رابطه با شاخص فوق نشان‌دهنده آن است؛ ۶ درصد مسئولین معتقد به تأثیر خیلی کم، ۱۱ درصد معتقد به تأثیر کم، ۴۳ درصد متوسط، ۳۴ درصد زیاد و ۶ درصد نیز معتقد به تأثیر خیلی زیاد بازارچه بر کاهش بیکاری مردم منطقه بودند. به بیانی دقیق‌تر کمتر از ۵۰ درصد از مسئولین به تأثیر زیاد و خیلی زیاد بازارچه بر کاهش بیکاری مردم منطقه معتقد بودند.

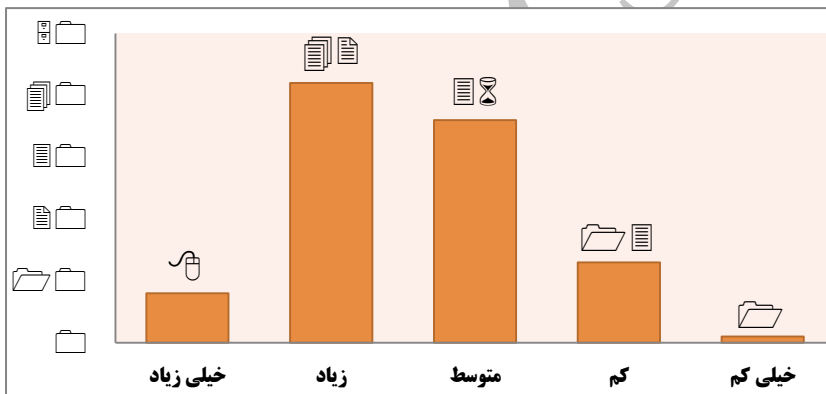
نمودار ۶: تأثیر بازارچه بر کاهش بیکاری مرز نشینان (مسئولین)

ب) توصیف شاخص ایجاد و رونق اشتغال مستقیم و غیرمستقیم

همچنان که نمودار ۷ نشان می‌دهد؛ به نظر مردم محلی با ایجاد بازارچه اشتغال مستقیم و غیرمستقیم به میزان ۱ درصد خیلی کم، ۱۳ درصد کم، ۳۶ درصد متوسط، ۴۲ درصد زیاد و ۸ درصد نیز خیلی زیاد رونق یافته است. به تعبیری دیگر می‌توان گفت: قریب به ۵۰ درصد پاسخ‌دهندگان محلی به نقش زیاد و مثبت این بازارچه در ایجاد و رونق اشتغال مستقیم و غیرمستقیم مرزنشینان معتقد بودند. از طرفی دیگر ۱۴ درصد از آن‌ها معتقد به تأثیر کم بازارچه در افزایش این نوع اشتغال‌زایی بودند.

نمودار ۷: تأثیر بازارچه مرزی بر اشتغال مستقیم و غیرمستقیم مردم محلی

تثبیت جمعیت مرزنشینان و کاهش محرومیت

تأسیس بازارچه در سال ۱۳۸۸ و رونق آن در اوایل سال ۱۳۸۹ به همراه گسترش صادرات آن نسبت به سایر بازارچه‌های استان، باعث شد تا به این بازارچه به‌عنوان معبر ورود و خروج کالا از استان توجه بیشتری شود. از نتایج مهم این امر، می‌توان به تبدیل روستای درح (در ۴۰ کیلومتری بازارچه) به بخش و گسترش این شهر در ابعاد گوناگون اشاره کرد. این امر گرایش مردم مرزنشین جهت ادامه سکونت در منطقه مرزی و به دنبال آن افزایش جمعیت را در این بخش به دنبال داشته است (مصاحبه با فرماندار سرپیشه، آبان

۱۳۹۲). میزان جمعیت بخش مرزی درح طی دو دوره زمانی ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ گویای این امر است.

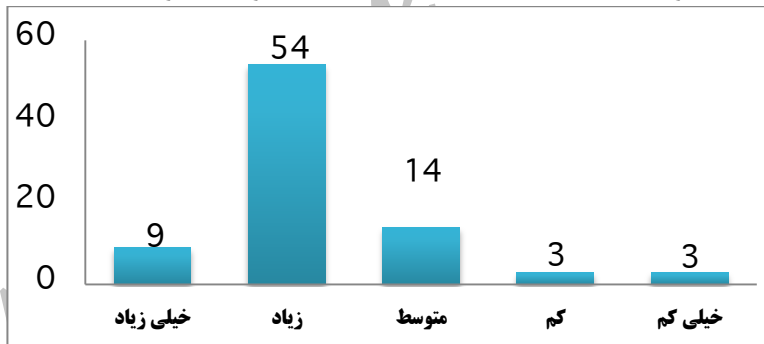
جدول ۳: نتایج سرشماری نفوس و مسکن بخش درح

سال سرشماری	تعداد خانوار	جمعیت
۱۳۸۵	۲۴۴۳	۲۲۰۹
۱۳۹۰	۲۶۳۴	۱۰۰۰۷

مأخذ: مرکز آمار ایران

الف) توصیف شاخص تأثیر بازارچه بر ایجاد انگیزه برای سکونت از منظر مسئولین
 نظر مسئولین در مورد تأثیر بازارچه برای افزایش انگیزه برای سکونت در مرز حاکی از آن است؛ از نظر ۶۶ درصد مسئولین بازارچه تأثیر زیاد و خیلی زیادی بر افزایش انگیزه سکونت مردم مرز نشین داشته است. در مقابل فقط ۶ درصد از آن‌ها به تأثیر کم و خیلی کم فعالیت بازارچه بر افزایش انگیزه معتقدند.

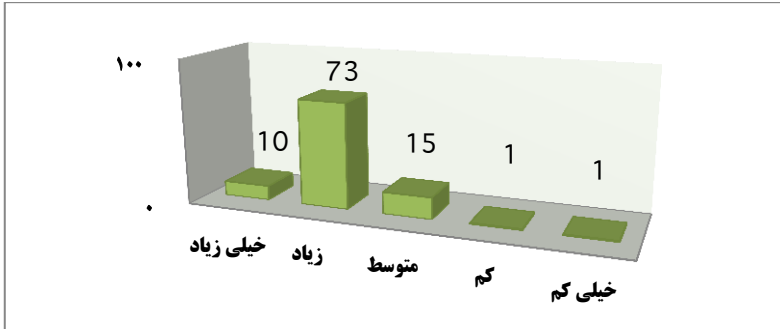
نمودار ۸: تأثیر بازارچه در ایجاد انگیزه برای سکونت (مسئولین)

ب) توصیف شاخص تأثیر بازارچه بر ایجاد انگیزه برای سکونت از منظر مردم
 نظر مردم در مورد تأثیر بازارچه بر افزایش انگیزه سکونت در منطقه مرزی بدین ترتیب بوده است که حدود ۱۵ درصد مردم به گزینه متوسط رأی داده‌اند، ۷۳ درصد گزینه زیاد و ۱۰ درصد نیز گزینه خیلی زیاد را انتخاب کرده‌اند. به عبارت دقیق‌تر اکثریت قاطع مردم

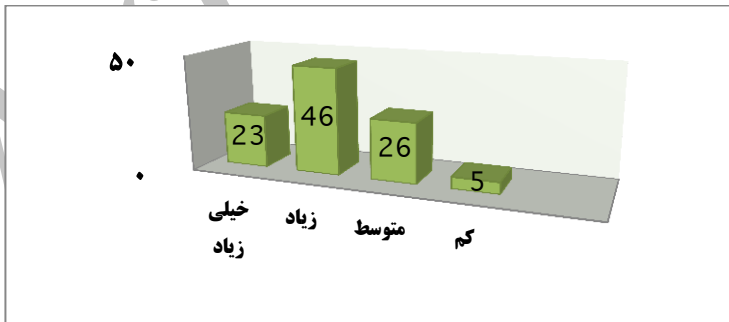
محلی یعنی بیش از ۸۰ درصد مردم اعتقاد به تأثیر بسیار زیاد و زیاد بازارچه در افزایش انگیزه سکونت در منطقه را داشته‌اند.

نمودار ۹: نظر مردم در رابطه با تأثیر بازارچه در ایجاد انگیزه برای سکونت

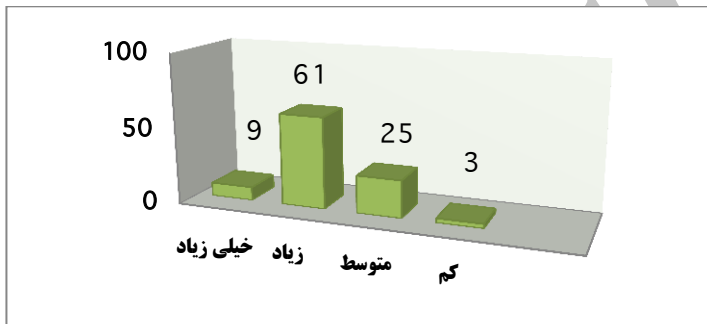
ج) توصیف شاخص تأثیر بازارچه بر کاهش محرومیت بخش درح از منظر مسئولین نتایج پرسشنامه مسئولین نشان می‌دهد که حدود ۷۰ درصد مسئولین اعتقاد داشته‌اند که تأسیس و فعالیت بازارچه منجر به کاهش محرومیت و بهبود شاخص‌های توسعه شده است و فقط ۵ درصد از مسئولین سیاسی امنیتی معتقد به تأثیر کم این بازارچه بر کاهش محرومیت بودند.

نمودار ۱۰: نظر مسئولین در رابطه با تأثیر بازارچه در کاهش محرومیت بخش درح

د) توصیف شاخص تأثیر بازارچه بر کاهش محرومیت بخش درح از منظر مردم نظر مردم در مورد تأثیر مثبت استقرار بازارچه بر کاهش محرومیت منطقه مرزی بدین ترتیب بوده است که حدود ۲۵ درصد مردم به گزینه متوسط رأی داده‌اند، ۶۱ درصد گزینه زیاد و ۹ درصد نیز گزینه خیلی زیاد را انتخاب کرده‌اند. به عبارت دقیق‌تر اکثریت مردم محلی یعنی ۷۰ درصد مردم اعتقاد به تأثیر بسیار زیاد و زیاد بازارچه بر کاهش محرومیت منطقه داشته‌اند.

نمودار ۱۱: نظر مردم در رابطه با تأثیر بازارچه در کاهش محرومیت بخش درح

ارزیابی فرضیه‌ها

با توجه به اینکه در این پژوهش شاخص‌های اصلی از نظر مردم و مسئولین مورد بررسی تک متغیره قرار گرفته و سطوح سنجش نیز ترتیبی می‌باشد. از آزمون دوجمله‌ای استفاده شده است. در ادامه به آزمون فرضیات پرداخته شده است.

فرضیه اول

فرضیه اول این پژوهش بدین شکل صورت بندی شده است: «به نظر می‌رسد بازارچه مرزی ماهیرو در سربیشه در توسعه فضایی کالبدی منطقه مرزی سربیشه نقش مؤثری داشته است». همان‌طور که در بخش یافته‌ها اشاره شد، احداث و فعالیت بازارچه تأثیرات فضایی-کالبدی مشهودی همچون احداث جاده و بهبود شبکه حمل و نقل، ایجاد تأسیسات زیر بنایی

در بخش آب، برق، مخابرات، مراکز اداری و رفاهی و.. داشته است. در ذیل به بررسی آزمون این فرضیه در دو گروه مسئولین و مردم پرداخته شده است.

آزمون فرضیه اول در رابطه با مسئولین

جدول ۴: آزمون فرضیه توسعه فضایی کالبدی در گروه مسئولین

معداداری	درصد آزمون	درصد مشاهده	تعداد	طبقه	
۰۰۰	۵۰	۰۶	۲	$\leq 2,5$	توسعه
		۰۹۴	۳۳	$> 2,5$	فضایی
		۱,۰۰	۳۵		کالبدی

همان طور که جدول شماره ۴ نشان می دهد، از نظر ۹۴ درصد مسئولین ایجاد بازارچه مرزی توسعه فضایی و کالبدی را به دنبال داشته و از نظر ۶ درصد ندارد. اختلاف نسبت بین این دو مقدار نیز با توجه به پایین بودن سطح معناداری از ۰,۰۵ مبین تأیید فرضیه تحقیق است.

آزمون فرضیه اول در رابطه با مردم

جدول ۵: آزمون فرضیه توسعه فضایی کالبدی در گروه مردم

معداداری	درصد آزمون	درصد مشاهده	تعداد	طبقه	
۰۰۰	۵۰	۰,۷	۷	$\leq 2,5$	توسعه
		۰,۹۳	۹۳	$> 2,5$	فضایی
		۱,۰۰	۱۰۰		کالبدی

همچنان که جدول شماره ۵ نشان می دهد، از نظر ۹۳ درصد مردم ایجاد بازارچه مرزی توسعه فضایی و کالبدی منطقه را به دنبال داشته و از نظر ۷ درصد ندارد. اختلاف نسبت بین این دو مقدار نیز با توجه به پایین بودن سطح معناداری از ۰,۰۵ مبین تأیید فرضیه تحقیق است.

فرضیه دوم

فرضیه دوم این تحقیق بر تأثیر مثبت ایجاد و فعالیت بازارچه مرزی ماهرود بر ایجاد اشتغال و کاهش بیکاری اشاره داشته است. همان گونه که در بخش یافته‌های توصیفی اشاره شد؛ ۵۰ درصد از پاسخ‌دهندگان محلی به نقش زیاد و مثبت این بازارچه در ایجاد و رونق اشتغال مستقیم و غیرمستقیم مرزنشینان معتقد بودند. در ذیل به بررسی آزمون این فرضیه در دو گروه مسئولین و مردم می‌پردازیم.

آزمون فرضیه دوم در رابطه با مسئولین

جدول ۶: آزمون فرضیه ایجاد اشتغال و کاهش بیکاری در گروه مسئولین

معناداری	درصد آزمون	درصد مشاهده شده	تعداد	طبقه	
.۰۰۰	.۵۰	.۱۷	۶	$\leq 2,5$	ایجاد اشتغال و کاهش بیکاری
		۸۳	۲۹	$> 2,5$	
		۱,۰۰	۳۵		

جدول فوق نشان می‌دهد، از نظر ۸۳ درصد کارشناسان ایجاد بازارچه مرزی کاهش بیکاری مردم مرزنشین را به دنبال داشته و از نظر ۱۷ درصد ندارد. اختلاف نسبت بین این دو مقدار نیز با توجه به پایین بودن سطح معناداری از ۰,۰۵ معنادار است و بنابراین می‌توان گفت فرضیه آماری رد شده و فرضیه محقق تأیید شده است.

آزمون فرضیه دوم در رابطه با مردم

جدول ۷: آزمون فرضیه ایجاد اشتغال و کاهش بیکاری در گروه مردم

معناداری	درصد آزمون	درصد مشاهده	تعداد	طبقه	
.۰۰۰	.۵۰	.۱۴	۱۴	$\leq 2,5$	ایجاد اشتغال و کاهش بیکاری
		۸۶	۸۶	$> 2,5$	
		۱,۰۰	۱۰۰		

جدول فوق نشان می‌دهد، از نظر ۸۶ درصد مردم ایجاد بازارچه مرزی ایجاد و رونق اشتغال مستقیم و غیرمستقیم را به دنبال داشته و از نظر ۱۴ درصد ندارد. اختلاف نسبت بین این دو مقدار نیز با توجه به پایین بودن سطح معناداری از ۰,۰۵ معنادار است و بنابراین می‌توان گفت فرضیه آماری رد شده و فرضیه محقق تأیید شده است.

فرضیه سوم

فرضیه سوم این تحقیق بر تأثیر مثبت ایجاد و فعالیت بازارچه مرزی ماهیروود بر افزایش انگیزه سکونت و فعالیت در منطقه مرزی و کاهش مهاجرت و محرومیت اشاره داشته است. افزایش قابل توجه جمعیت منطقه نسبت به قبل از تأسیس بازارچه و همچنین نظر ۸۰ درصد مردم مبنی بر تأثیر مثبت بازارچه بر افزایش انگیزه برای سکونت و فعالیت در منطقه گواهی بر تأیید فرضیه مزبور است که در ذیل به بررسی آزمون این فرضیه در دو گروه مسئولین و مردم می‌پردازیم.

آزمون فرضیه سوم در رابطه با مسئولین

جدول ۸: آزمون فرضیه تثبیت مرزنشینان و کاهش محرومیت در گروه مسئولین

معداری	درصد آزمون	درصد مشاهده	تعداد	طبقه	
۰,۰۰۰	۵۰	۰,۶	۲	$\leq 2,5$	تثبیت مرزنشینان و کاهش محرومیت
		۹۴	۳۳	$> 2,5$	
		۱,۰۰	۳۵		

جدول فوق نشان می‌دهد، از نظر ۹۴ درصد مسئولین ایجاد بازارچه مرزی تثبیت جمعیت مرزنشینان و کاهش محرومیت را در منطقه را به دنبال داشته و از نظر ۶ درصد نداشته است. اختلاف نسبت بین این دو مقدار نیز با توجه به پایین بودن سطح معناداری از ۰,۰۵ مبین تأیید فرضیه تحقیق است.

آزمون فرضیه سوم در رابطه با مردم

جدول ۹: آزمون فرضیه تثبیت مرز نشینان و کاهش محرومیت در گروه مردم

معناداری	درصد آزمون	درصد مشاهده	تعداد	طبقه	
.۰۰۰	.۵۰	۱۰,۰	۱۰	$\leq ۲,۵$	تثبیت مرز نشینان و کاهش محرومیت
		۹۰,۰	۹۰	$> ۲,۵$	
		۱,۰۰	۱۰۰		

جدول فوق نشان می‌دهد، از نظر ۹۰ درصد مردم ایجاد بازارچه مرزی تثبیت جمعیت مرز نشین و کاهش محرومیت را در منطقه را به دنبال داشته و از نظر ۱۰ درصد ندارد. اختلاف نسبت بین این دو مقدار نیز با توجه به پایین بودن سطح معناداری از ۰,۰۵ مبین تأیید فرضیه تحقیق است.

نتیجه‌گیری

هدف اصلی این پژوهش بررسی نقش بازارچه مرزی، به‌عنوان یکی از راهبردهای پدافند غیرعامل در جهت ایجاد امنیت در مناطق مرزی، می‌باشد. نتایج تحقیق حاکی از آن است که بازارچه مرزی ماهیروود مصداق حضور مستقیم مرز نشینان در امور اقتصادی است و تاکنون توانسته هم در تحقق اهداف اقتصادی کشور همچون توسعه تجارت غیرنفتی و هم در ایجاد فرصت‌های شغلی در شرایطی که مشکل بیکاری از جمله دغدغه‌های بزرگ دولت است نقش مهمی ایفا کند.

تحلیل مطالعات کتابخانه‌ای، میدانی و مشاهدات نگارندگان نشان می‌دهد فعالیت این بازارچه منجر به تغییرات فضایی - کالبدی نسبتاً وسیعی در منطقه مرزی به‌خصوص شهر سرپیشه، بخش درح و روستای ماهیروود شده است. به‌گونه‌ای که تأسیس این بازارچه از تردهای غیرمجاز و قاچاق کالا و مواد مخدر به مقدار قابل قبولی کاسته و با ایجاد فرصت شغلی در این مناطق احساس تعلق مکانی به سرزمین را افزایش داده و از مهاجرت بی‌رویه جلوگیری کرده است. این همه باعث ایجاد محیطی امن گشته که این امنیت، خود زمینه‌ساز انتقال عوامل توسعه به آن مناطق شده است.

تا قبل از احداث این بازارچه، بخش درح یکی از محروم‌ترین و پر مهاجرت‌ترین نقاط استان بوده؛ که با احداث بازارچه و اشتغال‌زایی از محرومیت این بخش کاسته شده و مانع از سیل مهاجرت مردم به شهرهای دیگر گشته است. از طرفی با فعالیت این بازارچه، منطقه مرزی سرپیشه از امنیت خوب و قابل قبولی برخوردار شده است. در هر صورت این گسترش امنیت منطقه، مدیون دید دوسویه به مناطق مرزی (روابط متقابل توسعه و امنیت) است به این معنا که در این منطقه مرزی نگاه صرف امنیتی صورت نگرفته بلکه به کارکردهای ارتباطی، تجاری و قابلیت‌های اقتصادی آن نیز توجه شده است. با توجه به اهمیت این پدیده‌ها، لازم است تا مسئولان و سیاستمداران در جهت رونق هرچه بیشتر مناطق مرزی، با کمک بخش خصوصی گام بردارند.

پیشنهادها

- فراهم کردن زمینه‌های اشتغال برای بهبود وضع معیشتی و فقرزدایی در بین ساکنین مناطق مرزی به ویژه در بخش صنایع و کارگاه‌های کالاهای مصرفی و کارگر بر، با توجه به محدودیت‌های طبیعی
- افزایش اشتغال و مشارکت مردم محلی در فعالیت بازارچه مرزی
- ممانعت از بهره‌مندی اشخاص حقیقی و حقوقی غیربومی از امکانات مبادلات بازارچه مرزی، چراکه در این صورت مرزنشینان امیدوار به رونق و پایداری بازارچه نبوده و فرایند مهاجرت روستاییان و مرزنشینان کنترل نخواهد شد.
- ایجاد امکانات و بسترسازی مناسب در جهت توسعه صنایع و تولیدات محلی و صادرات آن‌ها؛ حمایت‌های مالی و تسهیلاتی و تأسیس بسترهای سخت‌افزاری همچون کارگاه‌ها و بسترهای نرم‌افزاری همچون فرایندهای بازاریابی، تسهیل فروش و بیمه و... از راهکارهای مهمی به منظور اتکا به بازارچه مرزی ماهی رود به عنوان یک عامل مؤثر در رویکرد پدافند غیرعامل است.

- تبلیغات مناسب بازارچه و کالاهای ایرانی و بازاریابی در کشور همجوار (افغانستان)، چنین اقدامی هم بار فرهنگی دارد و هم پتانسیل‌ها و جاذبه‌های گردشگری را شکوفا می‌سازد.
- حمایت ویژه دولت‌ها از سرمایه‌گذاری در صنایع کوچک و تبدیلی در مناطق مرزی، فعال کردن قابلیت‌های توریستی مناطق مرزی، ایجاد نمایشگاه‌های کالا و سامانه اطلاعات و بازاریابی و... از جمله روش‌هایی است که می‌تواند در افزایش تعاملات قانونی مرزها و بهبود کارکرد ارتباطی مرزها مؤثر باشد. در این بین بازارچه‌های مرزی همچون ماهیروود در تعاملی فضایی با محیط خود هم رونق فعالیت‌های پیش‌گفته را موجب می‌گردد و هم از تعامل فضایی با آن‌ها رونق می‌گیرد.
- تسهیلات سیاستی دولت و حمایت‌های قانونی دولتی از مناطق محروم و مرزنشین در قالب بازارچه‌های مرزی امری مهم تلقی می‌گردد که تأثیر بسزایی در وضعیت زندگی آن‌ها خواهد داشت. و این گونه سیاست‌های تشویقی و حمایتی، برخورداری مردم از سطح رفاه بیشتر و توزیع عادلانه‌تر ثروت و کاهش مفاسد متعدد اجتماعی را در پی خواهد داشت. لذا توجه جدی مسئولین دولتی در چارچوب برنامه‌های آمایش ملی و استانی و مناطق مرزی در این زمینه ضروری است. در عین حال عدم توجه مسئولین و سیاست‌گذاران و اعمال محدودیت‌ها به مرزنشینان منطقه به ایجاد شکاف بیشتر و عدم وفاق ملی و فقر و فساد روزافزون خواهد شد.

فهرست منابع

- احمد پور، آرام، عبدالهی، رضا، (۱۳۹۲)، نقش بازارچه‌های مرزی استان خراسان جنوبی در توسعه و امنیت آن استان، همایش خراسان جنوبی نظم و امنیت: بیرجند
- اخباری، محمد، نامی، محمدحسن، (۱۳۸۹)؛ جغرافیای مرز با تأکید بر مرزهای ایران، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح
- اداره کل مقررات صادرات و واردات وزارت بازرگانی کشور (۱۳۷۱۵)، مقررات صادرات و واردات نشر بازرگانی: تهران
- آقا بابایی، محمدتقی، بهتاش، فرزاد، (۱۳۹۰)، مفاهیم پدافند غیرعامل مدیریت شهری با تمرکز بر شهر تهران، نشر دانش شهر: تهران
- اولیویه، دلفوس، (۱۳۹۰)؛ نقشه جدید جهان: درآمدی بر امر جهانی‌شدن، ترجمه سیروس سهامی، مشهد انتشارات پاپلی چاپ اول تابستان
- برزگران حسینعلی، ریاسی، مهدی (۱۳۹۱)؛ جغرافیای استان خراسان جنوبی، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی: بیرجند
- پیربوداقی، یوسف، (۱۳۷۹)، بررسی عملکرد بازارچه مرزی سرو، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات
- جمشیدیان، عبدالرسول، نادری، ناهید (۱۳۹۰)، «→ توانمندسازی زنان پیش بایست تکامل‌گرایی»، همایش نقش زنان در توسعه علوم، فرهنگ، تمدن اسلامی، مرکز اطلاعات و آمار شورای فرهنگی اجتماعی زنان: تهران
- دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۵۱)، لغت‌نامه دهخدا، جلد چهارم، انتشارات دانشگاه تهران: تهران
- راستی، عمران، علمدار، اسماعیل، بهادرانی، بتول (۱۳۹۳)؛ طرح پژوهشی مطالعات آمایش استان خراسان جنوبی بخش تحلیل سیاسی نهادی. استانداری خراسان جنوبی

- رضایی، سعید (۱۳۸۸)، تحلیل مکانیابی در آمایش دفاعی و پدافند غیرعامل، همایش سراسری سامانه: تهران
- زرقانی، سید هادی (۱۳۸۶)، عوامل ژئوپولیتیکی مؤثر بر نقش و کارکرد مرزها با تأکید بر مرزهای ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک - سال سوم، شماره دوم.
- زرقانی، سید هادی، صباح مهدی زاد، هادی اعظمی، (۱۳۹۱)، تحلیل بازتاب‌های سیاسی - فضایی بازارچه‌های مرزی. نمونه موردی بازارچه مرزی باشماق مریوان. مدرس علوم انسانی، دوره شانزدهم، شماره ۱
- زیاری، کرامت الله (۱۳۷۸)، برنامه‌ریزی شهرهای جدید، انتشارات سمت: تهران
- زین‌العابدین، یوسف (۱۳۸۹)؛ ژئوپلیتیک، (ایده-کاربرد)، رشت: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت.
- سازمان بازارچه‌های مرزی استان خراسان جنوبی، (۱۳۹۲)، عملکرد بازارچه‌های مرزی استان
- سرمد، محمدرضا، (۱۳۹۰)، جایگاه پدافند غیرعامل در زنجیره تأمین مناطق کویری، فصلنامه مطالعات انتظامی شرق، پیش شماره مهر ۱۳۹۰
- شیخ‌زاده، رجبعلی، محمدی، مهدی، (۱۳۹۱) جنگ نرم و جایگاه پدافند غیرعامل در آمایش مرزی سیستان و بلوچستان، همایش ملی توسعه سواحل مکران و اقتدار دریایی جمهوری اسلامی ایران: چابهار
- صراف جوشقانی، حسن، صراف جوشقانی، محمد (۱۳۸۹)، نمونه سازی اقدامات احتیاطی در تدوین نقشه راه
- پدافند غیرعامل مجموعه‌های شهری، دومین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری: مشهد
- عباس زاده، محمد، علیزاده اقدم، محمدباقر، (۱۳۹۱)، کاربرد پدافند غیرعامل در شهرهای مرزی، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت‌ها چالش‌ها و رهیافت‌ها: زاهدان

- عباسی، لاله، (۱۳۸۸)، مدیریت بحران و پدافند غیرعامل، نشریه اکتشاف و تولید، شماره ۲۹
- اطلاعات مکانی، علوم ژئو ساینس، سنجش از دور و سامانه اطلاعات مکانی: تهران
- علمدار، اسماعیل (۱۳۹۲)، بازتاب‌های سیاسی-فضایی بازارچه‌های مرزی نمونه موردی (بازارچه مرزی ماهیرود سریشه در استان خراسان جنوبی)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد
- عندلیب، علیرضا (۱۳۸۰)، نظریه پایه و اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران؛ تهران: دانشکده فرماندهی و ستاد پاسداران انقلاب اسلامی
- کامران، حسن، پریزاد، طیبه، حسینی امینی، حسن، (۱۳۹۰)، سازمان‌دهی فضایی نواحی مرزی همجوار با مرز ایران و پاکستان با رویکرد پدافند غیرعامل، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال دوم، شماره پنجم: اصفهان
- کریمی پور، یدالله (۱۳۷۹)؛ مقدمه‌ای بر ایران و همسایگان (منابع تنش و تهدید)، انتشارات جهاد دانشگاه تربیت‌معلم. چاپ اول
- کمیته پدافند غیرعامل (۱۳۹۱)، پدافند غیرعامل با مقاومت ملی پایدار، نشر آیین تربیت: تهران
- لطفی، امین (۱۳۹۰)؛ بررسی شیوه‌ها و سیاست‌های کنترل مرز، نمونه مورد مطالعه مرزهای شرقی ایران (خراسان رضوی - افغانستان)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد از دانشگاه فردوسی مشهد، استاد راهنما، سید هادی زرقانی، تابستان ۱۳۹۰
- مجتهد زاده، پیروز (۱۳۷۹)؛ خلیج فارس، کشورها و مرزها، تهران: انتشارات عطائی
- معتمد نژاد، کاظم (۱۳۴۸)؛ جغرافیای سیاسی، تهران، دانشگاه تهران، انتشارات دانشکده حقوق و علوم سیاسی
- مصاحبه با آقای الهی مدیر بازارچه مرزی ماهیرود، آبان ۹۱
- مصاحبه با آقای حسین پور فرماندار سریشه آبان ۹۱

- مصاحبه با جناب سرهنگ رفیعی فرمانده کل مرزبانی استان خراسان جنوبی، آبان ۹۱
- مهدیزاد، صباح، (۱۳۸۹)؛ تحلیل بازتاب‌های سیاسی فضایی بازارچه مرزی نمونه موردی بازارچه مرزی باشماق مریوان، دانشگاه فردوسی مشهد، استاد راهنما دکتر سید هادی زرقانی.
- میرحیدر، دره (۱۳۸۱)؛ «مبانی جغرافیای سیاسی»؛ تهران انتشارات سمت، چاپ نهم - ۷۶
- وزارت امور اقتصادی و دارایی، ۱۳۷۸، مجموعه گزارش‌های اقتصادی کمیته فنی ستاد تنظیم اقتصادی کشور
- Taylor, p&Flit, c; (2000), political Geography; England: Prentice Hall 85
- <http://www.sk-sarbishe.ir>